

SLOVENSKO-NEMŠKA MEDKULTURNOST V LITERARNEM DELU PETRA HANDKEJA

Pisatelj Peter Handke (1942), ki je rojen v vasi Grebinj/Griffen na avstrijskem Koroškem in je po materi slovenskega porekla, je eno osrednjih imen sodobne avstrijske oz. nemške književnosti. V mnogih njegovih delih je opaznih veliko slovenskih prvin, ki so tematske, motivne in jezikovne. Zaradi njih ga lahko uvrščamo med značilne predstavnike nemško-slovenskih medkulturnih identitet, kar je v tem članku prikazano na osnovi analiz dveh Handkejevih del, to je romana *Ponovitev* (*Wiederholung*) in romana-drame *Še vedno vihar* (*Immer noch Sturm*). Obe deli tematizirata tudi zgodovino koroških Slovencev in zlasti odnos med nemščino in slovenščino v Avstriji.

Ključne besede: Peter Handke, slovensko-nemška medkulturnost, slovenski jezik, identiteta

V zadnjih letih je na avstrijskem Koroškem izšlo veliko del na temo preganjanja, upora in osvoboditve koroških Slovencev za časa druge svetovne vojne. O tem pišejo tako Slovenci sami kakor tudi avstrijski, sicer nemško govoreči in pišoči avtorji in avtorice. Tematizirajo fašizem in nacizem, ki sta si prizadevala za izginotje Slovencev, in obravnavajo številne, doslej tudi neznane osebne in zgodovinske usode. Nastajajo tako znanstvene monografije (Klaus Amann, Teodor Domej, Brigitte Entner, Judith Goetz, Fabjan Hafner, Andreas Leben, Marjan Linasi, Auguštín Malle, Božo Repe, Johann Strutz) kakor tudi spominski zapisi (Anton Haderlap, Ana Jug Olip, Lipej Kogelnik, Mojca Ramšak) in literarna dela (Maja Haderlap, Peter Handke, Florjan Lipuš, Kevin Venneman). Tako obširno zanimanje znanstvenikov in literarnih ustvarjalcev za vlogo koroških Slovencev v uporih zoper fašizem gotovo ne kaže na neko prazno oživiljanje minulega časa ali na kakršnokoli ideološko poveličevanje le-tega, temveč priča o tem, da je bila ta tema po drugi svetovni vojni v Avstriji, pa tudi v Sloveniji, marginalizirana in tabuizirana, za vse prizadete in njihove družine pa je ostala travmatična vse do sodobnosti.

Med literarnimi deli, ki so vzbudila največjo pozornost bralcev in literarnih strokovnjakov, je poleg romana Maje Haderlap *Angel pozabe* (2011), ki je bil napisan v nemščini, Lipuševih del *Boštjanov let* (2003) in *Poizvedovanje za imenom* (2013), ki sta bili napisani v slovenščini, zagotovo tudi roman-drama avstrijskega pisatelja Petra Handkeja *Immer noch Sturm*, ki je izšel v nemščini leta 2010 pri Založbi Suhrkamp v Berlinu, v slovenščini (*Še vedno vihar*) pa leta 2011 v prevodu Braneta Čopa pri Založbi Wieser v Celovcu. Vsa ta dela poleg travm vojnega časa zelo opazno tematizirajo tudi jezikovno vprašanje, namreč odnos med slovenščino in nemščino na avstrijskem Koroškem. Obenem potrjujejo znanstvena spoznanja tistih, ki se ukvarjajo s fenomenom medkulturnosti v sodobnem svetu, da so vse naše predstave odvisne od jezika, ki je naša materinščina, in da ne moremo ustvariti nekega t. i. nevtralnega »nadkulturnega« gledišča, ki bi bilo neodvisno od naše določene, lastne kulturne dediščine (Grosman 2004: 21–22). Znanstveniki celo dokazujejo, da nam lahko določena struktura jezika, v katerega se rodimo, posreduje različna pojmovanja časa, prostora in človeških odnosov ter nas navaja k spoznanju, da »govorci različnih jezikov – vsaj do neke mere – prebivajo v sebi lastnih svetovih«, ki so neprimerljivi s svetovi drugih kultur (prav tam).

Peter Handke je o iskanju slovenske identitete in o zvezi svoje družine z uporniško tradicijo pisal v romanu *Wiederholung* (1986), ki je v slovenščino preveden kot *Ponovitev* (1988). V tej naslovni nemški besedi pa se skriva tudi dvopomenska besedna igra, ki se s prevodom v slovenščino na žalost izgubi. Nemški naslov lahko namreč v slovenščino prevedemo tudi kot *Priklicevanje* – iz nem. *Wieder-Holung*. Izvirni nemški naslov vsebuje torej oboje, ponavljanje in priklicevanje, česar sva se zavedala tudi prevajalca, Silvija Borovnik in Klaus Detlef Olof, a sva se odločila za eno možnost, to je za *ponovitev*. Pisatelj pa je pisal tudi o *priklicevanju* – a česa torej?

Pisatelj Peter Handke je bil leta 1942 rojen kot sin Nemca Ernsta Schönemanna, ki je kot vojak med drugo svetovno vojno na Koroškem služil Wehrmachtu, tej vojski pa se je udinjal tudi mož, ki je nezakonskega Petra pozneje posvojil, Bruno Handke, navaja literarni zgodovinar Fabjan Hafner v monografiji o pisateljevem življenju in delu (2008). Nadalje razlaga, da sta oba brata Handkejeve matere, ki je bila slovenskega rodu, torej Petrova strica, med drugo svetovno vojno padla kot Hitlerjeva vojaka. Pojasnjuje, da je na pisatelja kot otroka naredilo poseben vtis dejstvo, da sta bila oba strica Slovenca in da sta želela pravzaprav v partizane, o čemer pričajo tudi njuni zapisi, ki so se ohranili, a sta kot mobiliziranca morala dati življenje za Hitlerjev rajh (Hafner 2013: 175–176). Hafner piše, da so pisma obeh maminih bratov s fronte in slovenski sadjarski priročnik enega od njiju, Gregorja, pisatelja Petra Handkeja vznemirjali do te mere, da so postali podlaga, nekakšen pratekst v več njegovih literarnih delih, najprej pa v romanu *Die Hornissen* (1966, *Sršeni*). Stric Gregor je postal tudi pisateljeva največkrat modificirana literarna figura, ki se v nekaterih besedilih pojavlja kot pripovedovalčev brat, v drugih kot stric, toda vselej kot pisateljev alter ego. Najbolj izrazito se to zgodi v romanu *Ponovitev*. Hafner piše, da je v tem romanu pisatelj »v jeziku preživelih prikliceval mrtvece iz njihove odsotnosti« (Hafner 2008: 13). In medtem ko je Handke v romanu *Sršeni*

slovenščino še označil kot *tuje narečje*, postane ta jezik v romanu *Ponovitev* jezik njegovih prednikov, do katerega vzpostavi tudi pripovedovalec zelo natančen in nadvse ljubeč odnos.

V romanu *Ponovitev* se prvoosebni pripovedovalec s slovanskim imenom Filip Kobal leta 1960 poda po sledih svojega pogrešanega brata iz Avstrije v tedanjo Jugoslavijo in prispe na Jesenice. Nima še dvajset let, rešil se je duhovniškega internata, za njim so šolski izpiti, doma pa je iz Vogrč na Koroškem. Slovensko zna le za silo, zanimata pa ga lasten izvor in identiteta. Vznemirja ga dejstvo, da je bil njegov prednik Filip Kobal leta 1713 voditelj tolminskega kmečkega punta ter leto pozneje usmrčen, toda za njim je ostala krepka sled, pa tudi uporniška tradicija v njegovi rodbini. Popotujoči, mladi Filip Kobal zdaj v novi zgodbi raziskuje prednikovo deželo ter se vedno bolj zaveda, da sodi »s svojo zrcalno sliko k temu ljudstvu«, k Slovencem. K njim pa se je prišteval tudi njegov pogrešani brat Gregor, za katerega navaja, da je pred vojno obiskoval kmetijsko šolo v Mariboru ter da je tam »našel svojo deželo in jezik«. Avtobiografsko dejstvo, ki je v romanu omenjeno, je tudi Handkejevo bivanje v duhovniškem internatu, v katerem se doraščajoči pripovedovalec ni počutil svobodnega in se ga je z vpisom na posvetno gimnazijo nato rešil. Isti internat omenja Florjan Lipuš v romanu *Zmote dijaka Tjaža* (1972). Pisatelja sta namreč v internatu na Plešivcu/Tanzenbergu bivala sočasno in na oba je deloval kot zapor. Handke svoje slovenske sošolce iz tega internata v romanu *Ponovitev* omenja kot skupino, ki je med seboj naskrivaj govorila slovensko. Podobno kot Lipuš v *Tjažu* tudi Handke, zdaj v liku Filipa Kobala, piše o svojem tujstvu v tej ustanovi: »Internat je bil tujina v tolikšni meri, da je od tam, bodisi na jug, zahod, sever, vzhod, vodila ena sama smer: domov« (Handke 1988: 32). Čuti, da je v internatu izgubil mladost: »Bil je izgubljeni čas, ki ga ni bilo več mogoče nadomestiti. Manjkalo mi je nekaj življenjsko odločilnega, in vedno mi bo manjkalo« (prav tam: 34). Čas, v katerem je zamudil mladost, imenuje *nasilni zlom otroštva*, do tistih pa, ki so ga spravili v internat, ostane podobno kot Tjaž v Lipuševem romanu nespravljiv.

Generacijski tujosti se v pripovedovalčevem okolju pridruži še socialna tujost, in sicer tako v učni skupnosti kakor zunaj nje. Vsi drugi, piše, so bili otroci sodnikov, trgovcev, zdravnikov, on sam pa je bil sin tesarja, poljedelca, gozdnega delavca: »Bil sem napoti, kamorkoli sem se postavil« (prav tam: 43). Njegovo domovanje postane zato popotovanje, *biti na poti*, iskanje nečesa izgubljenega, zagotovo pa tudi prikrievanje občutka osamljenosti in zavrženosti: »Sililo me je, biti večno na poti, nikjer ustaljen, brez domovanja« (prav tam: 49). Postaja iskalec doma, domovine, pristne človeške bližine in domačega slovenskega jezika, ki je bil v njegovi uradni domovini Avstriji zaničevan in prepovedan.

Toda tudi člani njegove družine se v vasi, v kateri živijo, čutijo tuje. Tujstvo pripovedovalčeve družine je določeno z zgodovinskim pregnanstvom. Kot potomci Gregorja Kobala, vodje tolminskega kmečkega punta, so bili iz slovenske Soške doline po zlomu upora pregnani, in enega od njih je zaneslo na avstrijsko Koroško. Vsak prvorojenec je zato dobil ime Gregor. Pripovedovalec zapiše: »Od takrat

smo postali rod hlapcev, potujočih delavcev, ki niso imeli nikjer svojega stalnega bivališča in so bili obsojeni to tudi ostati« (prav tam: 50).

Del njihove obsodbe na pregnanstvo pa je bila tudi zahteva po odpravi slovenščine. Pripovedovalčev oče je zato slovensko govoril le v svoji notranjosti, v samogovorih. Njegov odnos do slovenščine je ostajal boleč: »Pred drugimi mu je zatorej njegov jezik samo še uhajal, v kletvah, ali pa se mu je izmuznil, v ganjenosti« (prav tam: 51). V javnosti je oče govoril knjižno nemščino, ne pa na primer avstrijskega narečja kot večina vaščanov, in ostajal tujec tudi po tem. Toda prepovedi jezika ni vdano sprejemal, to dejstvo je imel za nezaslišano. O odnosu do slovenščine zlasti zgovorno priča prizor, v katerem so se pripovedovalčevi starši srečevali pred edino sliko v družini, ki je visela na steni. To je bil zemljevid Slovenije. Zrli so nanj in pozorno ter s posebno naklonjenostjo prebirali imena krajev v slovenščini. Mati je na primer melodirala *Ljubljana* namesto *Laibach*, *Ptuj* namesto *Pettau*, *Kranj* namesto *Krainburg*, oče pa je ženinemu branju kot odmev odpeval. Pripovedovalcu, doraščajočemu fantu, se je to zdelo lepo in »kot da bi bilo vsako od imen zaklinjanje« (prav tam: 54). Oče je v trenutkih jeze tudi preklinjal v slovenščini, ob spominu na vojno se je pridušal s *Svinjarija!*, ob čemer pripovedovalec pripominja, da je bil »ta jezik vendarle boljši izraz njegovega besa nad zgodovino, svetom in bivanjem na Zemlji« (prav tam: 55). V pripovedovalcu pa je materino imensko slikanje nekdaj domače dežele pričarjalo deželo miru: »Ta dežela, kjer so obstajali samo glavni kraji, s pravljimi imeni kot Lipica, Temnica, Vipava, Doberdob, Tomaj, Tabor, Kopriva, so postajali v njenih ustih dežela miru, kjer smo mi, družina Kopal, končno in trajno lahko bili tisto, kar smo bili« (prav tam: 55).

Slepo okno na koncu prvega poglavja Handkejeve *Ponovitve*, ki ga ugleda pripovedovalec na železniški postaji na Jesenicah, mu sporoča, da naj si za popotovanje k sebi vzame čas. Tako se odpravi na pot *praznih stez*, v slovensko pokrajino, ki jo ljubeče imenuje *moja dežela* (prav tam: 82).

V drugem delu romana z naslovom *Prazne steze* se pripovedovalec spominja, da ga je avstrijska večina vselej nečesa obsojala, ga ocenjevala, ne da bi sam vedel, v čem je njegova krivda. Zdaj, na poti po slovenskem svetu, pa se čuti olajšanega. Začuti, da je pripadnik ljudstva, ki je bilo stoletja brez kraljev, brez države, ljudstva dninarjev in hlapcev, v njem pa zažari gon po neodvisnosti njegovih prednikov. Razumevanje slovenščine, ki ga opazuje pri sebi, mu pomeni »vračanje v podobe, v otroštvo besed«, »v prvo podobo mleka in kruha«, ne pa prevajanje v jezikovno drugačnost (prav tam: 94). Slovenščine ne dojema kot tuji jezik, temveč kot jezik, ki spi v njegovi zavesti, popotovanje pa to zavest prebuja. Slepo okno, podoba z jeseniške postaje, ga spremlja in mu odpira oči. Na to, da se je v republiki Sloveniji, ki je del še socialistične Jugoslavije, ga opominja vsenavzoča podoba državnega predsednika Tita, vendar tega dejstva ne reflektira, čeprav opazi njegovo vsenadzorujoče oko.

Drugo poglavje, v katerem je pripovedovalec v Bohinju, prinaša njegov spomin na troje bratovih zapisov: na njegov delovni zvezek iz časa šolanja na kmetijski šoli

v Mariboru, na drugo knjigo, ki je veliki nemško-slovenski slovar iz 19. stoletja, Pleteršnikov slovar, in na bratova pisma z nemške fronte.

V prvi knjižici, ki je z lično pisavo zapisan priročnik o sadjereji, brat zapisuje, da je njegov jezik slovenščina. Pripovedovalec se spominja, da se je brat Gregor po končanem šolanju zares vrnil domov na Koroško kot *odkritelj*, vendar ne le novih pridelovalnih metod, temveč predvsem enega, to je *slovenskega jezika* (prav tam: 126). Svoje domače narečje, ki je bilo dotlej prepleteno z nemščino, je poslej zamenjal s knjižno slovenščino. V tem jeziku je pozneje pisal tudi svoja pisma z vojnega bojišča. Svoj jezik je imenoval *naša materinščina* ter pri tem dodajal: »Kar smo, to smo, in nihče nam ne more predpisovati, da bi bili Nemci« (Handke 1988). V pismih s fronte je postala njegova slovenščina nekaj posebnega. Namesto »Ko mi je šlo še dobro« je zapisal »Ko so mi še ptice pele« in pomlad je naslikal s »Ko so čebele nosile hlače« (tj. od cvetnega prahu) itd. Samo na mestih, ko je pisal v t. i. predprihodnjiku, ki ga slovenščina ne pozna, je prehajal v nemščino.

Vsa Filipova pot po Sloveniji je prepletena s spomini na izginulega brata. Na bohinjski planoti pričinja s tenkočutno radovednostjo prebirati še drugo bratovo knjigo, to je Pleteršnikov slovar. Pri tem se tudi sam veseli svojih jezikovnih odkritij. Te besede, ki so zanj kot zgodbe, budijo v njem spomin na čas, ki ga je preživel v duhovniškem internatu, kjer je imel tudi slovenske sošolce. Njihova slovenščina, piše Handke, je bila nezaželeno (prav tam: 138). Zdaj pa se s Pleteršnikovim slovarjem potaplja v bogastvo besednih podob tega preganjanega jezika in z besedami se pričinja zanj »sestavljati ljudstvo«: »Besede so govorile o nekem podeželskem ljudstvu, pri katerem so tudi primerjave prihajale s podeželja: 'Tak jezik ima kot krava rep', eden od opisov za umiranje pa se je glasil: 'Izklel se je'« (prav tam: 139).

S pomočjo slovarja odkriva jezikovne posebnosti in na njihovi osnovi sestavlja sliko Slovencev:

Če je imelo to ljudstvo celo množico oznak za zadnji dih, jih je imelo še več za žensko spolovilo. Iz dolinja v dolinje so se spreminjala imena jabolk in hrušk ter bila prav tako številna kot zvezde na nebu (ki so se imenovali po kmečkih napravah, ali »žanjice« in »kosci«, ali enostavno, kot kup plejad, »gostosevci«). To ljudstvo ni nikoli tvorilo lastne vlade, in tako so morali za vse državno, javno in tudi pojmovno vskočiti dobesedni prevodi iz vladarskih jezikov, iz nemščine in latinščine /.../, zato pa je dajalo prijemljivo, stvarjem, in ne samo koristnim, prava ljubkovalna imena, pri čemer se je zdelo, da so vse hišno krstile ženske, in vse zunaj hiše moški. (Handke 1988: 140–141.)

Pred pripovedovalcem nastaja *tako nežno kot robato ljudstvo*, ki je bilo v zgodovini *brez plemstva, brez vojaškega koraka, brez posestev*, z edinim kraljem, ki pa je bil *pravljичni junak* (pri čemer misli najbrž na kralja Matjaža). Pripovedovalec začuti, da bi se rad prišteval k temu ljudstvu, »ki ima za vojno, oblast in zmagoslavne pohode tako rekoč samo izposojenke«, premore pa imena za najbolj neznatne stvari in pojave (prav tam: 141).

Popotnik-iskalec se potaplja v slike nenavadnih slovarskih podob in v njih uživa, npr. v tem, da je šum čebeljega roja opisan *kot od vrele čežane*, ali da ima konj na hrbtu *jeguljasto liso*. Vse to zanj niso le slovarski opisi, temveč podobe domačega sveta (prav tam: 142–145). Besede iz starega slovarja delujejo nanj kot *besede-pravljice*, ki premorejo moč svetovnih podob. Okrog vsake besede se zanj prične sestavljati svet. Besede, ki jih raziskuje, tvorijo kroge, ki vodijo v predzgodovino, v čas, ko je bil npr. sejalni čas poimenovan z *Afrodito* in dež kot *Zevsove solze*. Pri sebi opaža veselje do mračnih in grozotnih pomenov, npr. v besednih zvezah kot *krvavi dež*, *podganjak*, *gnusna slina* in *krtova dežela*, a tudi ti izrazi mu slovensko ljudstvo spreminjajo v svetovno: »Vsak besedni krog – krog sveta!« (prav tam: 144). Pleteršnikov slovar je zanj knjiga modrosti, svoje jezikovno popotovanje pa imenuje *pustolovščina* in *popotovanje po epu besed* (prav tam: 145). Opaža tudi, da so se pomeni besed skozi čas spreminjali, ker se je spreminjal način življenja, obenem pa so nastajali novi. Toda tudi izumrle besede zanj še vedno sestavljajo pomembne podobe – tokrat sveta, ki je že izginil.

Filipu Kobalu pomeni prebiranje besed iz Pleteršnikovega slovarja priklicevanje. Pred bralcem se tvori slikopis, nekakšna praslika. V Filipu raste velika želja po jezikovnem iskateljstvu: »Našel bom izraz za temno notranjost belega kostanjevega cvetja, za rumenilo ilovice pod mokrim snegom, za preostanek cveta na jabolku in za zvok poganjajoče se ribe v reki« (prav tam: 153). Filip Kobal v tej vnemi kot prerojen nenadoma zmore krik, ki preraste v kričanje na gorski planoti. Po letih pretihega govorjenja, zaradi katerega so se mu v šoli posmehovali, najde pri raziskovanju slovenščine svoj glas. To se je, poudarja pripovedovalec, zgodilo zaradi *knjige besed*, zaradi bratovega Pleteršnikovega slovarja.

V tretjem poglavju z naslovom *Savana prostosti in deveta dežela* pa se pripovedovalec poda v svobodo. Spominja se očeta, s katerim se je kot otrok vzpenjal na Peco in ki je njihov družinski priimek razložil tudi z *mejačem*, ki da je sicer *obrobna eksistenca*, ne pa tudi *obrobni lik* (prav tam: 158). Iz mejača Kobala tako nastaja osebnost, ki ni več plašni obstranec, temveč samozavestna in samosvoja osrednja figura. Na poti k Soči in dalje proti Kobaridu najde in določi svoje poreklo. Zave se, da je njegova celotna rojstna vas Vogrče vas nekdanjih pregnancev iz Kobarida. Na poti skozi Vipavsko dolino prispe na Kras, ki je bil že od nekdaj njegov hrepenenjski cilj, toda odnos do te pokrajine je spet najprej jezikovne narave, kajti »v bratovem slovarju je imel Kras največ jezikovnih najdišč v vsej Sloveniji« (prav tam: 188). Pokrajina ga osvobaja, kraški veter pa ga sprosti do te mere, da lahko začenja pripovedovati.

Tretje poglavje je, kakor ugotavlja Drago Jančar v spremnem zapisu, pisateljevo potovanje v lastni pripovedni postopek. To je poglavje, ki pripoveduje o prispetju v odprt prostor, v pripoved. Vsi opisi kraške pokrajine so izjemno tenkočutni, s smislom za številne podrobnosti, pa tudi za likovnost, posnemajoči najmanjše premike, vonje in glasove. Pripoved je nabita z inovativnimi poimenovanji kot *skala lepenka*, *ščetinasta planina*, *ohlodje*, *vojska mrharjev*, *biti sanjeveren* itd. Pripovedovalčeva hoja brez cilja pa ni več čudaštvo kot doma na Koroškem, temveč čisto veselje nad

popotovanjem. S to svobodo nastaja v pripovedovalcu *dežela pripovedi* kot vzorec *možne prihodnosti* (prav tam: 197, 198). Pri tem se njegovo jezikovno opazovanje ne prekine. Piše o kraških ljudeh, ki da so imeli »poleg stotih imen za koruzni storž, pšenični klas in grozd, prav tako mnoga za vse redke ptice in rože, vsa skupaj z zvenom ljubkovalnih imen«, kakor da se stvari prav z mnogimi poimenovanji ohranjajo. Na tem mestu razvije zanimivo misel, namreč ne le da stvari ohranjajo jezik, temveč da tudi jezik ohranja pri življenju stvari in pojave (prav tam: 201). Tretje poglavje v *Ponovitvi* je poglavje filigranske jezikovne nabitosti, prevajalsko pa je predstavljalo zelo zahteven del. Poseben odnos do slovenske preteklosti izraža tudi pripovedovalčev poklon pred hišo na Krasu, v kateri je umrl slovenski pesnik Srečko Kosovel.

O tem, ali pripovedovalec, ki je zrcalna slika in odsev pisatelja Handkeja, »zna slovensko«, je vselej obstajalo odprto vprašanje, v romanu pa najdemo na mestu, ko prispe v vas Lipa in se naseli pri neki starki, kraški *Indijanki*, na to nedvoumen odgovor: z njo se pogovarja slovensko. Starka ga ima za sina pokojnega krajevnega kovača, ki se je vrnil domov, on pa ji pomote ne pojasni in uživa v tej zamenjavi. V njeni hiši preživi nekaj dni in povsem nedvoumno je, da tudi on razume, kaj mu v slovenščini pripoveduje ona. Ko Filip Kobal nekega dne v družbi domačinov popije preveč vina, pa ima celo predavanje o slovenski slovnici, natančneje o trpniku, »ki ga menda v slovenščini ni« in zaradi česar bi se Slovenci lahko nehali imenovati *ljudstvo trpljenja* (prav tam: 212). Ob izidu romana *Wiederholung* leta 1986 je nemška literarna kritika zapisala, da je ustvaril jezikovni spomenik za razkropljeno, preganjano, zatirano, brezdržavno slovensko ljudstvo. V slovenskem svetu je ugledal *deveto deželo*.

Ko se Filip Kobal po kraškem popotovanju odpelje v Maribor, da bi našel bratovo nekdanjo šolo, je že izoblikovana osebnost, ki je našla svoje poreklo in notranji mir za literarno ustvarjanje. Ko na pročelju šole najde s tiskanimi črkami vrezano bratovo ime, se ponovno zave njegove tragične usode, namreč da se je po končanem šolanju moral vrniti v »sovražno domačo deželo«, kjer sta ga pričakala tuji jezik in vojna, kot nasprotniki pa »fantje, ki jim je v tukajšnjih letih postal prijatelj« (prav tam: 222).

Toda zadnji del tretjega poglavja v *Ponovitvi* že načenja temo, ki se ji je Peter Handke nato posvetil v romanu-drami *Immer noch Sturm* (2010). Njegov Filip Kobal se z vlakom vrne v Avstrijo, izstopi v Pliberku in v množici sodobnikov, Avstrijcev, ugleda ljudi, ki so »svojčas mučili in morili, ali pa so se ob tem vsaj pritrjevalno smejali«, ter se zave, da bi »njihovi potomci to tradicijo zvesto in brez pomislekov nadaljevali« (prav tam: 225). To provokativno mesto na koncu romana, ki namiguje na to, da Avstrija ni pometla s svojo nacistično preteklostjo, je bilo v času izida romana spregledano. Zaradi Handkejevega slavospeva pripovedi in moči slovenskega jezika se leta 1986 nihče ni ukvarjal s tem opozarjajočim in razkrivajočim sporočilom. A da je neporavnana travma iz druge svetovne vojne na avstrijskem Koroškem še vedno zelo pereča tema, dokaže Handkejevo literarno

delo več kot dvajset let pozneje, leta 2010, z izidom romana-drame *Immer noch Sturm*. Temu so se skoraj sočasno – naključno? – pridružili še izidi drugih literarnih besedil, npr. romana Maje Haderlap *Engel des Vergessens/Angel pozabe* (2011) in Kevina Vennemana *Mara Kogoj* (2007) v nemščini ter novela *Poizvedovanje za imenom* (2013) Florjana Lipuša v slovenščini.

Peter Handke je v delu *Še vedno vihar* oblikoval zgodbo posameznika tako, da je le-ta postala zgodba o koroških Slovencih, ki se nikoli v zgodovini niso upirali, v letih 1941–45 pa je bil upor zoper nacizem njihova edina možnost za preživetje, samouresničitev in potrditev (Hafner 2008: 187). *Še vedno vihar* imenuje Hafner vojno dramo, ki tematizira zaničevanje koroških Slovencev, še zlasti pa prepoved slovenskega jezika, deportacije zaradi slovenstva v koncentracijska taborišča, oborožen upor zoper nacizem, pa tudi njihovo razočaranje nad ravnanjem zavezniških zmagovalcev v času po drugi svetovni vojni. Ne moremo prezreti kritike koroških intelektualcev, ki da so se med vojno potuhnil in protihitlerjevski boj prepustili le preprostim podeželskim fantom ter nekaterim redkim duhovnikom, ki so reševali slovenščino kot materinščino. Iz Handkejevega dela izhaja nedvoumno sporočilo, namreč da je slovenska manjšina med drugo svetovno vojno s partizanskim bojem rešila čast Koroške, pa tudi Avstrije v celoti, in da je le-ta po vojni na to namerno pozabila. Na to so v literarnih delih opozorili tako koroška Slovenca Haderlapova in Lipuš kot tudi Nemeec Kevin Venneman.

Handkejev *Še vedno vihar* je družinska kronika, napisana v dramsko-prozni obliki, ki pripoveduje o tragediji pisateljeve družine v času druge svetovne vojne na Koroškem. Pisateljeva družina izvira iz Grebinja (nem. Griffen), njeno poreklo po materini strani pa je slovensko. Zaradi zgodovinskih okoliščin se je razmerje do slovenskosti v družini spreminjalo. Toda identiteta, dokazuje Handke, ni enostavno vprašanje, prav tako pa ni nekaj, za kar bi se človek lahko razumsko odločal. V okviru doraščanja je človeku položena, spremlja ga in zasleduje, vse do poznih let, in ni se ji mogoče izmakniti. Roman-dramo je Handke napisal v nemščini. Toda v besedilu je toliko slovensko pisanih delov, ki izpričujejo posebno, ljubeče razmerje do slovenščine kot pisateljeve materinščine, prav tako pa tudi do koroškega sveta, v katerem je preživel otroštvo in del mladosti, da lahko Handkeja po pravici štejemo tudi za slovenskega pisatelja. Vsekakor predstavlja vzorčni primer dvojne, to je nemško-slovenske, medkulturne identitete.

V delu nastopajo *Jaz, Moja mama, Moji stari starši*, nato pa mamini trije bratje, Gregor, Valentin in Benjamin, ter njena sestra Ursula. Od teh je v drami en brat padel kot prisilno mobiliziran vojak v Hitlerjevi vojski, drugi brat in sestra pa kot partizana na koroški Svinjski planini. En mamin brat je vojno preživel ter se zavezal nemštvu, pripovedovalec sam, mestoma še nerojeni *Jaz*, pa je bil med vojno spočet kot sin Slovenke in nemškega okupacijskega vojaka. Pričujoče literarno delo pomeni pripovedovalcu dialog s predniki, obenem pa tudi sestavljanje zapletenih delov njegove identitete.

V prvem poglavju vidi pripovedovalec klopco sredi pokrajine, *na resavi*, v osrčju slovenske Podjune, kjer je nekoč sedel z mamó, in v spominu se mu približujejo njegovi predniki, *z značilnim podjunskim korakom*, ter prično stopati v sliko. Vidi babico in dedka ter njunih pet otrok, tudi svojo rosno mlado mamó. Predniki ga vabijo v družinsko sliko. Nastajati začne družinska freska. Zanimivo je, da svoje prednike že takoj na začetku pozdravi v slovenščini *z dober dan, stara mati, stari oče, boter; teta, stric*, iz materine govornice pa citira njeno pogosto rečenico *Koroška, lepa Koroška*. Omenja nastanek imena Svinjska planina, pod katero domujejo, namreč da je gora dobila ime po svinču in ne po svinjah, in da je njeno sedanje ime Saualpen ('svinjske planine') ponesrečeno ponemčeno. Iz dedove pripovedi postaja razvidno, da je bila vsa njihova družina slovenska ter da še on sam, ko je bil mlad, nemško ni znal dobro ter da se je moral tega jezika šele naučiti. Toda, pripominja ded, »kdor je govoril čisto nemščino, je obetal, da bo gospod« (Handke 2011: 18), in še, da je bila nemščina med drugo svetovno vojno »magnetni pol tukajšnjega babovja« (prav tam: 18). Za dedom nastopi njegov sin, pripovedovalčev stric Gregor, osrednja figura že v romanu *Ponovitev*. Le-ta je pred vojno obiskoval kmetijsko šolo v okolici Maribora in iz njegovega slovenskega priročnika *Sadjarstvo*, ključnega pomena že v romanu *Ponovitev*, pripovedovalec zdaj citira cele dele, jih prebira in preišlja. Tega ne počne z očmi sadjarskega strokovnjaka, temveč njegovega potomca, za katerega je ta slovenska knjižica oporoka, zlasti pa dokaz o družinskem poreklu in o njihovem odnosu do slovenščine. Leta 1936, navaja pripovedovalec, se je Gregor vrnil iz Slovenije, si uzavestil identiteto ter nadaljeval delo v družini, v kateri so govorili in peli slovensko. Vsa omenjena mesta so tesno povezana z vsebinsko enakimi ali podobnimi mesti v romanu *Ponovitev*.

V romanu-drami je Handke vse slovensko besedilo postavil v kurziv. Pokazal pa je tudi na ambivalenten odnos njegovih prednikov do tega jezika. Medtem ko je bil npr. ded zavezan slovenščini, njegov tretji sin, Valentin, preklinja ta jezik, zaradi katerega so morali člani njegove družine umreti. On je tudi tisti, ki se po vojni za ceno družbenega in finančnega vzpona v svetu nemštva odpove slovenščini, svojemu *hišnemu in rodovnemu jeziku, preklemskemu* (Handke 2011: 13).

Ponovno ima osrednjo vlogo stric Gregor, sadjar, ki se zaveda pomena ohranjanja slovenščine. V svojem sadjarskem priročniku piše dosledno slovensko, z rahlo arhaično obarvano koroščino. Nekateri stavki iz Gregorjevih pisem so zelo podobni tistim iz *Ponovitve*, npr. del, ki je naveden iz njegovega pisma s fronte: »Kar smo, to smo, in nihče nam ne more predpisati: ti si Nemeč« (prav tam: 47). Izkaže se, da mati ne zna knjižne, t. i. visoke nemščine, ker pa je slovenskega porekla, jo glas v visoki nemščini nagovarja z *gospa untermensch* (prav tam: 51). Opominja jo, da sme na javnih mestih govoriti le nemško in da ona govori *nearijsko latovščino* (prav tam). V nadaljevanju sestra Ursula, ki postane partizanka, materi očita, da se je spečala z nemškim vojakom, in se sklicuje predvsem na slovensko poreklo družine: »Kako si do te mere mogla pozabiti, kdo si? Kdo smo mi? Kaj predstavljamo? Kakšno je naše mesto na zemlji? Izdala si nas? Še huje: pozabila si nas, lepa sestra! Iščeš ljubezen spet in spet v tujem jeziku, v drugi deželi« (prav tam: 56).

Razcepljenost in razdvojenost v družini pa bralec spozna tudi na mestu, ko stari oče prekolne Nemce, ki so mu vzeli sina, obenem pa prekolne tudi svojega še nerojenega vnuka, ki bo sin Nemca in njegove slovenske hčerke (prav tam: 61). Sočasno njegova druga hči odhaja k partizanom. Ko pa se nezakonski dojenček rodi, ga družina sprejme kot kukavičje jajce, kot družinskega sovražnika. Stric mu pravi: »V senco izrojene češnje te bom dal, izrodek« (prav tam: 71). Pravi mu, da se z njegovih ustnic nikoli ne bo izvil niti glas *našega svetega maternega jezika*, to je slovenščine. In medtem ko je Gregor slovenski jezikovni navdušenec, ki večkrat ponavlja besede kot *naša hiša* in *naša domovina*, njegov brat Valentin slovenščino vzvišeno zavrača. Odloča se za pot *ven*, v zahodni nemški svet, slovenščino pa imenuje *štedilniški in dvoriščni jezik* (prav tam: 74). Stric Gregor nato, ob dopustu doma, noče več na nemško fronto in hoče pobegniti k partizanom, njegova sestra, pripovedovalčeva mama, pa se boji, da se bodo nato nemški okupatorji zverili nad vso družino, da jih bodo izselili ter da jim bo potem prepovedano govoriti lastni jezik, ki ga imenuje *naravni jezik*: »Samo peti ga bo občasno dovoljeno, ob nedeljah, skupaj z ostalimi izseljenci, na osončenem okroglem dvorišču sredi domačih izseljenskih ut. Vendar bo to petje, kakršno pojejo samo ljudje, ki vedo, da se nikoli več ne vrnejo domov« (prav tam: 79).

Nato iz sence stopi sestra partizanka, ki že dela pri Osvobodilni fronti (tudi to ime zapiše Handke citatno, tj. slovensko), stric Gregor pa omenja literaturo slovenske nacionalne identitete, namreč dela Franceta Prešerna, Ivana Cankarja in Prežihovega Voranca. Sestra ga nagovori v slovenski dvojini: »Zmagala bova« (prav tam: 84). Pripovedovalec, ki svoj rod imenuje *rod upornikov*, jasno spregovori tudi o pravičnosti partizanskega boja med drugo svetovno vojno. Ta boj imenuje *dobra stran zgodovine* (prav tam: 83–85).

V drugem delu romana-drame *Še vedno vihar* Handke jasno zapiše, da so se zoper Hitlerja v Avstriji organizirali le uporniki slovenske manjšine, in dodaja: »Vsekakor so se v teh krajih odvijale edine bitke znotraj meja Tisočletnega rajha« (prav tam: 89). Na naslednjih straneh beremo odlomke kot iz zgodovinskega učbenika, ki želijo korigirati očitno zamolčano vlogo Slovencev v boju zoper načrtovani nemški rajh. Tudi Handke navaja, podobno kot Maja Haderlap in Florjan Lipuš, da so se slovenski partizani na Koroškem morali spopadati s številnimi domačimi ovaduhi in da so mnogi postali njihove žrtve. Oče poroča o prisilnem ponemčevanju, o spreminjanju imen in priimkov (njegov se namesto slovenskega *Svinec* zdaj glasi *Swinetz*), njegova hči Ursula pa poroča o pretresljivem življenju v partizanih.

V besedilu je jasno zapisano, zakaj so se koroški Slovenci podajali v boj zoper Nemce. Prvi razlog za to je bil njihov človeški odpor zoper nasilje, ki so mu bili priča, drugi pa je ležal v upanju, da se bo po končani vojni tudi njihov nacionalni položaj spremenil. To je razvidno na mestu, ko partizan Jonatan dopoveduje obupanima staršema: »Nihče ne bo več hlapec v teh krajih /.../. Prvič v svoji zgodovini bomo svobodni, starša. Svobodni predvsem, da govorimo svoj jezik. Nihče nas ne bo več v gostilni, na vlaku, v avtobusu, po uradih nadiral, naj blagovolimo govoriti dajč, ali pa ...« (prav tam: 111).

Gregorjeva-Jonatanova občutljivost za vse, kar je slovensko, pa se kot v *Ponovitvi* kaže pri njegovem natančnem opazovanju slovenskega jezika in domotožja po *lepi Koroški* (v delu zapisano po slovensko). Gregor na koncu, po končani vojni, omenja lepoto krajevnih in ledinskih imen v Podjuni, pa tudi domačih hišnih imen, ki se spet pričenjajo uporabljati. Lepa se mu zdijo celo dvojezična imena, npr. Pliberk/Bleiburg. Prepričan je, da se je vrnila *dežela miru* in da zdaj Slovincem zaradi njihovega jezika nihče več ne bo *mašil ust* (prav tam: 122). Vsem okrog sebe dopoveduje: »Naš jezik, naša oblast. /.../ Ostanimo pri jeziku. Vztrajajmo pri njem« (prav tam: 123).

Toda začenja se obdobje hladne vojne, oblasti Slovencev na Koroškem pa je konec in dežela ni več njihova. Angleži, še do včeraj prijatelji, postanejo sovražniki, ki jim dopovedujejo: »Don't speak yugoslav.« Slovenska Koroška postane področje nove zmede, Slovenci pa doživljajo nova poniževanja. In medtem ko nekateri intelektualci pobegnejo v *ново Jugoslavijo*, ostane Gregor v skladu s svojim prepričanjem doma: »Kajti tukaj smo doma, ne onkraj Karavank, ne v Sloveniji, ne v Jugoslaviji, ne ob Jadranu, ne v Piranu. Doma smo tukajle, tod v Podjuni, med Svinjo in Peco, v naši Koroški« (prav tam: 127). Toda slovenščini se slabo piše: »Še v hlevu se naš jezik več ne govori« (prav tam: 128).

Handke z neprizanesljivo ostrino in ironično pokaže na to, kako so bili Slovenci na Koroškem po končani vojni razočarani. Piše, da so se Angleži na Koroškem po vojni vedli kot v nekdanjih kolonijah (požgali so npr. Gregorjev sadovnjak), nadalje pa ugotavlja, da so koroški Slovenci po sporu Jugoslavije z Moskvo leta 1948 postali izobčenci znotraj Avstrije. Ozemlje slovenske Koroške je pripadlo Avstriji, le-ta pa je Slovence obravnavala kot nevredne imena *narod* (prav tam: 130). Sledi bridko spoznanje: »Stoletja dolgo sužnji zgodovine, smo si domišljali, da smo ji končno zagospodarili, in smo prav s tem postali njene žrtve« (prav tam: 132).

Koroški Slovenci, piše Handke, po vojni nenadoma niso bili več *zgodovinska tema*, zmerjati so jih pričeli z banditi. Enako sliko najdemo v romanu Maje Haderlap *Angel pozabe*, namreč globoko razočaranje preprostih ljudi, ki so v boju zoper nacizem postavljali na kocko svoja življenja in katerih številni družinski člani so tudi nasilno umrli. S svojo slovenščino so se po vojni zaklenili v družinske kroge, v svoji notranjosti pa so ostali travmatizirani. V besedilu Petra Handkeja priča o tem pesem strica Gregorja, da je vsa Koroška postala grob, zapuščena in osamljena. Handke na koncu ironično primerja koroške Slovence z otrplim plemenom Indijancev iz plemena Althabasca na Aljaski, ki si le tu in tam še pomahajo nad glavami turistov. Prihodnosti za življenje jezika slovenske nacionalne skupnosti pa ne vidi več.

Fabjan Hafner, ki je Petru Handkeju posvetil monografijo *Na poti v deveto deželo* (2008) in ki je tudi sam slovensko-nemški dvojezični pesnik, prevajalec in literarni znanstvenik, je s to knjigo opozoril na dejstvo, da so slovenske prvine v Handkejevih literarnih delih mnogo več kakor le ukvarjanje s predniki. Te prvine tvorijo namreč osrednjo os Handkejevega literarnega ustvarjanja. Treba je poznati ves pisateljev opus, če hočemo prepoznavati in si razložiti vse odseve slovenskosti v njem. Včasih

se namreč pojavljajo kot motivni ali jezikovni drobci, včasih kot osrednja tema, spet drugič pa kot poglobljeno literarno raziskovanje slovenskega jezika in njegovih zmožnosti. Handke je v intervjujih pogosto navajal, da je bila slovenščina njegov začetni, prvi jezik (*Anfangssprache*), ki pa ga je kot otrok, potem ko se je z materjo preselil v Berlin, v domovino svojega posvojitelja, pozabil. Pozneje se je sicer spet vrnil na Koroško, a je slovenščino že izpodrinila nemščina, navaja Hafner (2008: 13). Toda slovenščina je postala predmet Handkejevega »neizpolnjenega hrepenenja«. V gimnaziji se je pričel slovensko prostovoljno ponovno učiti. Njegovo prvo vračanje k slovenskemu svetu, je zapisal Hafner, je opazno v knjigi *Wunschloses Unglück* leta 1972 (*Žalost onkraj sanj*, prev. Stanka Rendla, 1977), v kateri je tematiziral materino smrt. Konec sedemdesetih let pa je že pričel prevajati prozo Florjana Lipuša (s Helgo Mračnikar) ter poezijo Gustava Januša. Slovenskim pisateljem in pesnikom iz avstrijske Koroške je zelo pripomogel pri njihovem uveljavljanju v evropskem prostoru, nemško literarno javnost pa je opozoril še na dvoje osebnosti iz »robnega« slovenskega sveta, to je na pisatelja Prežihovega Voranca in pesnika Srečka Kosovela (Hafner 2008: 18). Za svoje literarno delo je Handke prejel nagrado vilenica, za kulturno posredništvo pa še Rizzijevo in Einspielerjevo nagrado v Celovcu. Postal je tudi dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

V literarni zgodovini bo Peter Handke zapisan kot pisatelj, ki je vzbujal različna, tudi burna polemična vprašanja. Ta so bila tako literarne kot tudi politične narave. Dokler se ni pričel zavzemati za ohranjanje Jugoslavije v času, ko je le-ta že začenjala krvavo razpadati, je užival pri Slovencih in drugod po Evropi brezpogojno spoštovanje, pozneje pa so se ljudje pričeli odvracati od njega, kar je zapisal tudi siceršnji občudovalec Handkejevega dela Fabjan Hafner. V slovenskem prostoru je Handke s prosrbskimi stališči vzbudil odpor, pisatelj Drago Jančar je že pred tem odgovoril na njegovo sanjarjenje o Sloveniji kot *deveti deželi* z esejem *Poročilo iz devete dežele – privid ali resničnost* (1991). Handkeja je opozoril na dejstvo, da ima ta *deveta dežela* Slovenija na žalost tudi politično zgodovino, kot republika v Jugoslaviji pa težavno sedanjost, kar je treba upoštevati. Toda za Handkeja je ostala Slovenija le metaforična dežela in mitska pokrajina, njeno prizadevanje za uvrščanje na politični zemljevid srednje Evrope pa *meteorološki pojav*. Tako pisateljevo nerazumevanje sodobne slovenske problematike, še zlasti v kontekstu nove, grozljive vojne v Jugoslaviji, je mnoge njegove bralce navdajalo z velikim obžalovanjem in s posebno žalostjo; tudi avtorico tega zapisa.

V slovenski literarni zgodovini pa bomo pisatelja Petra Handkeja šele začenjali obravnavati kot zanimivo hibridno, to je dvojno, nemško-slovensko literarno identiteto. V njegovih delih tvori slovenščina močan pratekst, ki ponuja podlago za nanašanje vsega, kar šele pozneje postane nemško. Prepričani smo, da se nam ponuja zanimivo raziskovalno izhodišče, ki je doslej – razen izjemoma – ostajalo preveč neopazeno. Ob sporočilih Handkejeve literature pa lahko ne nazadnje razmišljamo tudi o tem, ali si sodobna Evropa resnično prizadeva za ohranjanje raznolikosti kultur in njihovih jezikov, kar je ob ustanovitvi razglašala za eno svojih osrednjih

vrednot, ali pa v njej še naprej prevladuje nekdanja imperialistična logika, po kateri naj bi »mali« prevzemali čim več kulture in jezikov »velikih« (Grosman 2004: 22).¹¹

Viri

Handke, Peter, 1988: *Ponovitev*. Prev. Silvija Borovnik in Klaus Detlef Olof. Celovec: Wieser.

Handke, Peter, 2011: *Še vedno vihar*. Prev. Brane Čop. Celovec: Wieser.

Haderlap, Maja, 2011: *Engel des Vergessens*. Göttingen: Wallstein.

Venneman, Kevin, 2007: *Mara Kogoj*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Literatura

Borovnik, Silvija, 1989/90: Slovenski svet v Handkeju. *Jezik in slovstvo* 35/3. 45–51.

Grosman, Meta, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Hafner, Fabjan, 2005: Enkrat sedem dni, še enkrat sedem dni, in tako naprej. O ustvarjalni in življenjski poti Petra Handkeja. Handke, Peter: *Don Juan (pripoveduje sam)*. Prev. Zdenka Hafner - Čelan. Ljubljana: Cankarjeva založba. 63–76.

Hafner, Fabjan, 2008: Peter Handke. *Unterwegs ins Neunte Land*. Dunaj: Paul Zsolnay.

Hafner, Fabjan, in Strutz, Johann (ur.), 2013: *Krieg, Widerstand, Befreiung. Ihr Nachhall in den Kulturen und Literaturen des Alpen-Adria-Raums*. Celovec: Drava.

Jančar, Drago, 1991: *Poročilo iz devete dežele: Privid ali resničnost*. Celovec: Wieser.

Strutz, Johann, in Zima, Peter (ur.), 1996: *Literarische Polyphonie. Übersetzung und Mehrsprachigkeit in der Literatur*. Tübingen: Gunter Narr.

¹¹ Članek je nastal v okviru raziskovanja v Programski skupini P6-0156 na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.